

Живот на омладинским радним акцијама у Југославији 1946–1963

АПСТРАКТУМ: У раду су описани услови живота у омладинским насељима и на градилиштима (болести, смртни случајеви, културни, просветни и спортски живот градитеља, инциденти у логорима, боравак страних омладинских бригада у Југославији и услови живота страних омладинаца) и приказано је како је страна пропаганда видела услове живота на акцијама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Омладинске радне акције, болести, смртни случајеви, културни, васпитни и образовни рад, стране омладинске бригаде, пропаганда

У првом таласу великих савезних омладинских радних акција омладина Југославије учествовала је на 70 акција. Изградила је пруге Брчко–Бановићи 1946, Шамац–Сарајево 1947, Бања Лука–Добој 1951, аутопут Београд–Загреб 1948–1950, Нови Београд 1947–1950. У овим акцијама учествовало је више од милион младих људи. Велике савезне акције обновљене су 1958. изградњом осталих деоница аутопута Братство–јединство који је завршен 1963. У тих шест година на аутопуту је радило више од 250.000 омладинаца.¹

Какве су прилике владале на радним акцијама и какви су били услови живота акцијаша? Живело се у насељима (логорима), становало у баракама, устајало се око 4 сата, следили су смотра, јутарња гимнастика, доручак, рад од 6 до 9 сати, пауза за ужину, а потом рад до 12 сати. Поподне је било испуњено политичким, културним, образовним и спортским активностима. У првим годинама после рата радило се углавном голом физичком снагом, док је касније повећавано учешће механизације. Како је рекао Батрић Јовановић, за пругу Брчко–Бановићи „није се имало ни искуства, ни довољно средстава, а нарочито механизације. Голом снагом, са крампом и лопатом, али са огромним полетом, кренуле су бригаде I смјене да граде Пругу“ Без довољно механизације, искуства и знања радило се на теренима и објектима

---

¹ С. Селинић, *Омладина гради Југославију (Савезне омладинске радне акције у Југославији 1946–1963)*, Архив, год. VI, бр. 1–2, 2005, 87–101.

који су били изузетно тешки и захтевни. При пробијању тунела Мајевица 1946. на прузи Брчко–Бановићи, од слабе вентилације и загушљивог ваздуха многи омладинци су падали у несвест. Слично је било и при пробијању тунела Врандук следеће године на прузи Шамац–Сарајево („упркос љутој стијени, загушљивом ваздуху, води, која је често пута долазила у огромним млазевима, градитељи Врандука су јуначки ишли напријед“). Како се каже у извештају са пруге Бања Лука–Добој, радило се „по блату и киши, дању и ноћу, по снјегу и хладноћи“.²

У првим годинама после рата на радним акцијама владали су прилично лоши услови живота и рада. Касније је ситуација била боља, али и даље уз доста проблема. Извештаји са пруге Шамац–Сарајево говорили су о доста јадним условима живота градитеља. Комитет за заштиту здравља владе ФНРЈ оценио је да је хигијена на прузи била добра само када су вршене свакодневне контроле. Увек акутно питања воде решавано је хлорисањем. Почетком септембра без „веша“ (кошуље) на прузи је било 25% бригадира, са једном кошуљом њих 55%, а само 20% бригадира имали су две кошуље. Бригадири су ујутру умивали руке и лице, по повратку са посла умивали су се до појаса, пре јела такође су прали руке, али често без сапуна, јер га није било довољно. Ноге су редовно прали увече, а топлом водом су се купали само три пута месечно што је, уз податак о слабој одевености, био један од индикатора лоших услова живота.³

На аутопуту увек акутан проблем била је вода. Председништво Комитета за заштиту народног здравља у мају 1948. упозорило је Председништво владе да копање бунара споро напредује и да ће се прва смена врати са аутопута а да није стигла да користи воду из бунара чије је копање почело пре њеног доласка. Количине воде које су допремане аутоцистернама биле су довољне само за пиће и кување хране, па је купање, а понекад и прање руку, било незамисливо. Долазило је и до „гушања“ приликом поделе воде, на пример у кажњеничком логору у коме се налазило око 1.300 људи (у логору је из недовршеног бунара дељено по пола литра воде дневно по човеку). Из Комитета за заштиту здравља су наводили да је у историји великих техничких радова тешко наћи пример да је снабдевање водом било толико слабо, а могућности за добро снабдевање тако велике. Велики напори и стални апели Комитета остајали су, чини се, без већих резултата и у наредним месецима. Проблемом бунара бавио се и Привредни савет 12. априла 1949, учивши кашњење у њиховој изградњи и појаву да су изграђени бунари били недовољно дубоки а вода у њима мутна.⁴ Да

² Б. Јовановић, *Омладинске радне акције – школа социјализма*, Београд 1948, 8, 10, 17; Архив Србије и Црне Горе (АЈ), ф. 114, ССОЈ, фасц. 204, ОРА Бања Лука–Добој.

³ АЈ, ф. 31, Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ, фасц. 24, јед. 42, Шамац–Сарајево 1947–1948.

⁴ АЈ, ф. 50, Председништво Владе ФНРЈ, фасц. 86, јед. 182, 1948; АЈ, ф. 40, Привредни савет Владе ФНРЈ, Записници са седница Привредног савета 1945–1952, фасц. 3, јед. 8, Записник бр. 368/I-II; *Privredna politika Vlade FNRJ, Zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944–1953, Knjiga 2 (I. IV – 9. XII 1949)*, Beograd 1995, 38, 39.

је вода можда била највећи проблем на тадашњим акцијама показује и то што је чак и 1958. на изградњи аутопута Загреб–Љубљана трећина узорака воде била неисправна.⁵

Честа појава на радним акцијама била је оскудица у основним средствима потребним за боравак омладинаца. Уз проблеме са одећом, ћебади је било недовољно или је њихова испорука каснила. На прузи Бања Лука–Добој није било довољно ћебади, а велики број постојећих био је исцепан. Бригадир су се покривали сламарицама, или је један бригадир евентуално могао рачунати на једно ћебе.⁶ У сиромашној земљи, која је морала да поsegне за масовним радним акцијама да би се изградила, било је тешко очекивати да храна на радним акцијама буде одлична. Међутим, више од једне деценије после рата, када је настављена изградња аутопута, било је много проблема са храном. На седницама руководећих тела Народне омладине потенцирано је да је храна на радним акцијама слабија од оне у студентским мензама, без обзира што су „критеријуми после шест сати рада различити“, и да су издвајања за храну студената у мензама била два пута мања од издвајања за храну на радним акцијама. Током изградње деонице аутопута кроз Македонију 1960, због смањеног следовања хране неколико дана је владао „бунт“ међу омладином.⁷

Последица прилично једног стања хигијене на градилиштима била је појава болести, зараза и епидемија, мада су томе доприносили и тешки услови рада. На прузи Шамац–Сарајево у лето и јесен 1947. било је много здравствених проблема. У јулу и августу стање је било алармантно, а градилиштима су харали дизентерија и ентероколитис. У свом извештају потпуковник проф. др Чернозубов наводи да се епидемија трбушног тифуса и дизентерије јавила средином јула, изгледа као последица чињенице да је до тада нужда вршена „гдје год се стигне“. У јулу је било 549 оболелих од дизентерије, у августу 536, док је од ентероколитиса у јулу оболело 4.051, а у августу 3.591. До септембра стање се поправило, па је према једном извештају евидентирано 1.122 случајева свих заразних болести. Велики проблем био је и тифус. Осман Карабеговић је средином августа 1947. известио Александра Ранковића да је секретар Комитета за заштиту народног здравља Војо Ђукановић, који је посетио пругу, утврдио да је жариште тифуса у Славонском Броду где је у болници било око 200 оболелих, „а сигурно их има и више ван болнице“. Из Славонског Брода тифус се проширио на пругу. „На самој прузи било је тада у болници 157 оболелих од тифуса“. Знатан проблем представљала је и вашљивост. У септембру је у неким бригадама проблеме ове врсте имао сваки десети бригадир. Када је у периоду од 27.

⁵ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 31, III пленум ЦК НОЈ, одржан 24. децембра 1958. АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 207, ОРА Сутјеска, 1960–1962, Извештај у вези радне акције Сутјеска.

⁶ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 204, ОРА Бања Лука–Добој.

⁷ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 39, Седница Председништва ЦК Народне омладине Југославије, 8. јун 1960.

септембра до 1. октобра примљено нових 70 бригада установљено је да се вашљивост кретала на нивоу 20–30% (у Теслићко-тешањској бригади 80%). Колико су здравствене прилике биле лоше показује и податак из извештаја Комитета за здравље према коме се са здравственим проблемима у секцијске амбуланте јавило око 23% свих бригадиста (више од 12.000 људи), односно скоро сваки четврти. Због тога је за октобар тражена помоћ у медицинском особљу од факултета у Загребу, Љубљани и Београду. Факултет у Београду је обећао 34 студента старијих годишта, али је дошло свега 10, из Загреба је обећано 93, а стигло 18, док су из Љубљане одговорили да не могу никога да пошаљу. На крају септембра постојала су 43 лекара, 33 студента, 45 лекарских помоћника и 15 медицинских сестара. На једног здравственог радника долазило је око 500 бригадиста. Недостатак исправне воде током радова на аутопуту 1948/50. такође је условио појаву дизентерије. Приликом обилазака терена које је организовао Комитет за заштиту здравља, од 15. до 21. маја 1948, регистровано је 37 случајева дизентерије.⁸

Једно од најпотреснијих сведочанстава о тешким условима рада на радним акцијама до 1949. и лошем стању бригадиста потиче од самог Јосипа Броза. На седници ЦК КПЈ 28–30. јануара 1949, говорећи о деци уопште, али делимично и о омладини на акцијама, он је рекао: „Ми само причамо и причамо о новим генерацијама, а уствари гледамо да је што више исцрпемо рецимо на Аутостради, на железничким пругама и на разним другим великим јавним радовима. До чега ће то довести ако овако будемо радили?“ Додао је и да је омладина физички слабија него онда кад је градила пругу Брчко–Бановићи и наставио: „Обилазећи јавне радове мене је просто срце заболело колико је та омладина јадно изгледала. Омладинци су се трсили, јурили, радили и носили, хтели би, али нису могли. На једној страни видиш невероватну оданост, вољу и пожртвованост, а на другој страни то да се ми маћехински односимо према њима“. Изнео је и податак да је од око 160.000 људи на регрутацији било 30.000 неспособних.⁹

Болести на градилиштима било је и каснијих година, али су временом сузбијане. Када је грађена деоница аутопута од Загреба до Љубљане, као позитиван пример наведено је да током године ниједан омладинац који се разболео није умро. Већа брига за здравље омладине уродила је плодом, па је према подацима из средине 1958. од око 22.000 омладинаца са аутопута свега 3% било на лекарским прегледима у амбуланти, 1,5% на поштеди, у стационарима и болницама 0,15% омладинаца. За велики успех сматрана је и чињеница да овога пута није било случајева да је неке машине одсекла део тела. Боље здравствено стање на акцији вероватно треба приписати и чињеници да је вођено ви-

⁸ АЈ, ф. 50, Председништво Владе ФНРЈ, фасц. 86, јед. 182, 1948, док. 1576; АЈ, ф. 31, Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ, фасц. 24, јед. 42, Шамац–Сарајево 1947–1948; АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ, Организационо-политички секретаријат, V-K I/1–82, док. 53.

⁹ АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ, Пленарне седнице ЦК СКЈ, II/6, 28–30. јануар 1949.

ше рачуна о томе ко ће од пријављених и оних који су дошли на градилиште заиста и остати. На седници ЦК НОЈ-а, децембра 1958, наведено је да је због дотадашњег „тешког искуства“ тог пута вршена „строга тријажа“ приликом доласка омладинаца. Иако је омладинце пре слања на радилиште требало прегледати, ипак је стизао велики број њих чије здравље им није дозвољавало да остану. Трећина омладинаца до тада није била ниједном вакцинисана. Сваки двадесети омладинац који је долазио на рад имао је проблема са вашљивошћу, а највише вашљивих имале су бригаде из Санцака, источне Србије, Косова и Метохије, Босне и Лике.¹⁰

Један од видова борбе друштва против болести на радним акцијама, или боље рећи санирања болести, било је упућивање оболелих омладинаца у опоравилиште (лечилиште) Голник. Међутим, у изворима је регистровано само неколико случајева омладинаца са радних акција који су добили место у овој установи, у којој су се махом лечили омладински руководиоци. Срепски и месни комитети партије и омладине слали су писма ЦК Народне омладине са препорукама да се поједини учесници радних акција (аутопут, Шамац–Сарајево, Бања Лука–Добој) приме на лечење у ову установу. Махом је реч о људима који су на акцијама проводили више месеци и били више пута проглашавани за ударнике.¹¹

Као последица болести, непажње бригадиста и недовољне сигурности градилишта, на југословенским радним акцијама долазило је до несрећа и смртних случајева. Према подацима Комитета за заштиту здравља, на прузи Шамац–Сарајево било је 10 смртних случајева у септембру 1947. Двоје бригадиста умрло је од заразних болести, двоје од других болести, двоје од повреда на градилишту, а четворо од повреда ван градилишта. Према другом извештају истог комитета, од 1. априла до 15. новембра 1947. на овој прузи умрло је 90 омладинаца. У писму А. Ранковићу, упућеном 16. августа 1947, Осман Карабеговић наводи да је до тада погинуло 78 људи. „Сваки други или трећи дан добијемо депешу, да је неког затрпала земља или се удавио у ријеци“.¹² Документ који је датиран са 1948–1950. а односи се на изградњу Новог Београда доноси списак од 11 смртних и 7 несрећних случајева на овом градилишту.¹³ Гинуло се и на аутопуту Београд–Загреб. Преглед смртних случајева на овом градилишту за 1949. годину садржи имена 51 погинулог или умрлог омладинца уз 6 несрећних случајева. Те године на аутопуту се умирало од туберкулозе плућа, туберкулозне упале можданих опни, пуцања чира, одрона земље, тровања по-

¹⁰ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 31, III пленум ЦК НОЈ, одржан 24. децембра 1958; Исто, фасц. 38, VII састанак Председништва ЦК НОЈ, 28. јун 1958.

¹¹ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 414, 1950/51, Материјали лечилишта Голник 1950. година, Преписка опоравилишта са кадровским одељењем; Исто, Месечни извештаји опоравилишта и лечилишта на Голнику.

¹² АЈ, ф. 31, Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ, фасц. 24, јед. 42, Шамац–Сарајево 1947–1948; АЈ, ф. 507, ЦК СКЈ, Организационо-политички секретаријат, V-K I/1–82, док. 53.

¹³ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 152, Савезна радна акција Нови Београд.

квареним месом које су омладинци понели са собом; велики број омладинаца прегазео је воз, а неки су се утопили у базену или у Сави.¹⁴ Према расположивим подацима, пруга Бања Лука–Добој однела је од марта до децембра 1951. године 25 или 26 младих живота, уз још 21 случај тешких озледа. Умирало се од душевних болести, упале мозга и трбушног тифуса, паратифуса, напада слепог црева, запаљења плућа, а гинуло се под возовима, вагонетима, од струје, одрона камена, мине, пада с моста, судара возова, утапања у Врбањи, пада у воду са скеле, одрона земље, пада са скеле у тунелу, пада са воза, а један омладинац је изгорео у бараци коју је захватио пожар.¹⁵ Изградња аутопута 1958/63. такође је односила младе животе, али не у мери као што је то био случај на првим послератним акцијама. Током прва три месеца 1960. на аутопуту су била два смртна случаја; један бригадир је погинуо од струје, а други је извршио самоубиство. За другог је званично тврђено да је био „патолошки тип“ и да је дошао је из Босанске Градишке у бригади која је скупљена „с коца и конопца“. Међутим, мештани овог младића нису веровали у званичну верзију, већ су постојали коментари да га је разнела мина. На овој акцији погинуо је и један радник („Тунелоградње“) и то од воза.¹⁶ У 1961. години регистровано је пет смртних случајева. Четири смрти биле су изазване класичним несрећним случајевима (камион, воз), а пети случај је опет био контроверзан. Мишљења су била подељена око тога да ли је младић из Бања Луке умро природном смрћу или је смрт била проузрокована.¹⁷

Због деликатности теме као што су смртни случајеви и чињенице да подаци до којих смо дошли нису потпуни тачан број страдалих није могуће утврдити, тако да ћемо се ограничити на процену да је на посматраним акцијама смртно страдало најмање 185 младића и девојака. Тај број је вероватно био већи, али научна опрезност и пијетет према пострадалима не дозвољавају лицитирање са цифрама.

И у време најтежих услова на градилиштима је негован културни рад, који се у бригадама одвијао на више нивоа (предавања, културно-уметничке смотре, штампа). Велики број предавања је имао политички карактер, величао је нови систем и добрим делом говорио о селу и пољопривреди, што је логично ако се има у виду преовлађујући сеоски састав бригада. У извештајима са обиласка бригада на Новом Београду 1949. наведени су наслови неких предавања: „Улога и задаци Народне омладине у социјалистичком пре-

¹⁴ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 152, 1949–1950. година, Материјали Омладинске радне акције на изградњи аутопута Братство–јединство, деонице Загреб–Београд, Документација о смртним случајевима; Исто, Савезна радна акција Нови Београд.

¹⁵ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 204, ОРА Бања Лука–Добој; Исто, фасц. 205, ОРА Бања Лука–Добој; Исто, фасц. 205, ОРА Бања Лука–Добој 1951, Документација погинулих и умрлих омладинаца, Документација повређених омладинаца.

¹⁶ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 39, Седница Председништва ЦК Народне омладине Југославије, 8. јун 1960.

¹⁷ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 40, Седница Председништва ЦК Народне омладине Југославије, 25. септембар 1961.

ображају села“, „Шта је радно сељаштво добило у новој Југославији“. Обилазак неких бригада дао је следећу слику: у истој просторији (трпезарија) држано је предавање, два течаја, 12 омладинаца чистило је грашак, једна бригада је вечерала, а за то време су напољу бригаде „певале, лармале итд. тако да је предавач морао неколико пута да прекида предавање“.¹⁸ Омладинци су одржавали културно-уметничке смотре, али је било доста примедаба на начин њиховог извођења (једнообразност у облачењу, прљава обућа и одело).¹⁹ На радне акције стизала је штампа, али вероватно не у мери која би задовољила њихове организаторе. На изградњи Новог Београда 1949. данима није било *Борбе* или је долазило само неколико примерака. На градилишта су током петогодишњег плана стизали листови *Омладина* и *Пионирске новине*, часописи *Народна омладина*, *Наша домовина*, *Млади задругар*, *Пионирски руководицац*, *Полетарац*, *Пионири*, као и неколико брошура (на пример „За рад пионира у току лета“). Утицај штампе на омладинце отежавали су и проблеми са језиком; у Дреничкој бригади која је 1949. радила на Новом Београду око 90% бригадира није знало српски језик, а на матерњем шиптарском језику нису добијали омладински лист. Функционисање ове бригаде само се може замислити, тим пре што су све заповести даване на српском. У многим бригадама на Новом Београду читани су само поједини чланци из *Борбе* и то групно, чему је уз недостатак новина свакако узрок и неписменост.²⁰ Омладина је била ангажована на смотрама и фестивалима. За Београд постоје подаци да је у појединим месецима 1949. више од половине омладине било укључено у припремање фестивала, на којем су учествовала три велика логорска и један акцијски хор од 480 људи, а према званичним проценама присуствовало је 20.000 људи. На аутопуту су 1960. одржана четири фестивала градитеља. Како је тада грађен аутопут кроз Србију и Македонију фестивали су одржавани паралелно у обе републике (у Владичином Хану, Лесковцу, Врању, Грделици, Валандову, Ђевђелији итд.). Ове манифестације су коришћене за доделу специјалних похвала и похвала.²¹ Само на градилиштима Новог Београда постојало је 342 хора, филмских група, драмских и литерарних секција са укупно 30.189 чланова.²² Један од видова културног рада на градилиштима биле су библиотеке. На прузи Шамац–Сарајево 1947. постојало је око 117.000 књига у бригадним библиотекама, што значи да је једна књига долазила на два бригадира. Још горе стање било је у Железнику где једна књига није долазила ни на

¹⁸ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952.

¹⁹ Исто.

²⁰ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952; Исто, фасц. 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945.

²¹ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952; АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 214, Лист градитеља аутопута Братство–јединство *Младост*, бр. 115, 27. новембар 1960.

²² Љ. Радојковић, *Омладинске радне бригаде на изградњи Београда 1947/1950. године*, Годишњак града Београда, књ. V 1958, 408.

три омладинца. Ова литература није имала много утицаја на образовање бригадира, тим пре што је међу њима било и неписмених. Да се на радним акцијама ипак није много читало, говори и податак да је на изградњи Новог Београда 1948. године сваки омладинац прочитао просечно 1,1 књигу, слично као на прузи Бања Лука–Добој. Имајући у виду услове рада и напор који је на градилиштима требало уложити, као и учешће великог броја омладинаца у културним, спортским и политичким манифестацијама, можда се више од једне прочитане књиге није ни могло очекивати. На прузи су практиковани и други видови културног рада међу омладином, као што су логорске ватре, литерарни и ликовни кружоци, кружоци за проучавање нота, зидне новине. Те године на Новом Београду око 2.500 омладинаца водило је лични дневник, отприлике сваки двадесети.²³

Велики културни значај радних акција лежао је у описмењавању омладине. На радним акцијама 1946/52. описмењено је око 70.000 младих људи. То је податак који и поред свих слабости не треба потцењивати и он у најмању руку говори о великом напору да се међу младим градитељима Југославије искорени неписменост.²⁴ Југословенски омладинци су се бавили и фискултуром и спортом на радним акцијама. На градилиштима су одржавана фудбалска, кошаркашка, атлетска, рвачка, шаховска, одбојкашка и боксерска такмичења. Непосредно после рата на градилиштима је одржано много више спортских такмичења, часова јутарње гимнастике и часова за значку фискултурника него културних манифестација. На јесењем кросу 1949. на Новом Београду учествовало је 5.467 од 6.076 омладинаца; у трећем фискултурном слету 3. октобра 1948. у дефилеу је било 6.400 омладинаца, а у гимнастичарском наступу 4.680.²⁵ На радним акцијама или поводом њих покретани су посебни часописи. На прузи Брчко–Бановићи излазио је лист *Омладинска пруга*, а на прузи Шамац–Сарајево *Борба на Омладинској прузи*. У оба случаја постојала је и радиостаница Омладинска пруга. Лист градитеља аутопута *Младост* почео је да излази 1958. и то као недељник, са тиражом од 20.000 примерака. Исте године покренут је и Радио аутопут. Како се померало тежиште изградње аутопута, померале су се и таласне дужине са којих је емитован програм. У 1958. години коришћене су таласне дужине Радио Љубљана, а 1959. и 1960. године Радио

²³ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Исто, фасц. 152, Савезна радна акција Нови Београд 1948; Исто, фасц. 204, ОРА Бања Лука–Добој.

²⁴ У сврху описмењавања организовани су аналфабетски течајеви. Питање је колики је био стварни ефекат описмењавања оствареног на брзину, кампањски и у паузама напорног физичког рада, у условима харања заразних болести карактеристичних за ово градилиште социјалистичке Југославије, АЈ, ф. 507/VIII, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија, VIII, VI/1-(1–115), док. 1-а-4, Информације о агитационо-пропагандном раду на Аутопуту; АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Исто, фасц. 4, 1953. година, Поруче V конгресу НОЈ; Љ. Радојковић, *н. д.*, 408; *Политика*, 2. јануар 1948, 2; *Борба*, 29. јул 1950, 1.

²⁵ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Љ. Радојковић, *н. д.*, 376, 391.

Ниш. У то време у насељима бригадира постојале су разгласне станице на којима су бригадисти давали свој програм.²⁶ Као средство културног рада и пропаганде на радним акцијама од самих почетака коришћен је филм. На изградњи пруга омладина је гледала биоскопске представе помоћу покретних киноапарата, које је обезбедио Комитет за кинематографију. Временом су у неким насељима филмске представе замењиване телевизијским програмом.²⁷

Омладинци који су градили Југославију на радним акцијама имали су прилике да се срећу и са југословенским научницима, писцима, уметницима. Пругу Шамац–Сарајево посетили су писци Иво Андрић, Бранко Ћопић, Густав Крклец, Милан Богдановић, велики број професора универзитета из Београда, Загреба и Љубљане, ректори и декани ових универзитета и њихових факултета, композитор Михомил Логар, вајари, сликари, чланови Народне позоришта из Београда итд.²⁸

Омладинске радне акције су третиране као „велики образовни центар“. Стотине хиљада младих људи завршавало је на градилиштима разне курсеве и течајеве. У првим послератним акцијама омладина је махом оспособљавана за занимања потребна привреди. На прузи Шамац–Сарајево држани су минерски, бетонски, зидарски, армирачки курсеви, курс за руководиоце грађевинских машина итд. У то време курсеве је завршило око 14.000 омладинаца.²⁹ Од 1958. до 1963, на изградњи аутопута 48.639 бригадиста, пре свега са села, стекло је стручну квалификацију. Сваки пети-шести градитељ аутопута у том периоду завршио је неки курс. Ако је судити према подацима о завршеним курсевима на аутопуту после 1958, сеоска омладина је корисно искористила указану прилику. Док у првим годинама после рата на радним акцијама није било тракторских курсева, после 1958. они су чинили око половине свих курсева. Појава тракторских курсева илуструје промене настале у друштву после рата, које су делом биле повезане са модернизацијом пољопривреде. Ратарско-тракторски курс завршило је 1958–63. године 26.147 омладинаца, виши ратарско-тракторски курс 6.639, курс за квалификованог зидара 6.055 омладинаца, а на аутопуту су школовани и конобари, кувари, електровариоци, трговачки помоћници и др. Интересовање за тракторске курсеве илуструје и чињеница да су у појединим бригадама 1960. године омладинци претили да ће напустити радну акцију уколико им не буде омогућено похађање овог курса. Током шест година на аутопуту су држани и аматерски курсеви које је углавном похађала градска омладина, па су тако курсеви постали нека врста показатеља социјалних разлика градитеља аутопута. Око 200.000 младих људи у периоду 1958–1963. завршило

²⁶ Б. Јовановић, *н. д.*, 44; АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 124, Нека искуства у организовању ОРА.

²⁷ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 39, Седница Председништва ЦК Народне омладине Југославије, 8.6.1960; Б. Јовановић, *н. д.*, 44.

²⁸ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 190, Списак посетилаца Омладинске пруге Шамац–Сарајево.

²⁹ Б. Јовановић, *н. д.*, 32.

је курсеве за возаче mopеда, мотоцикла, аутомобила, радиоаматерски, моделарски курс итд.³⁰

Живот у логорима радних акција није пролазио без инцидената. Вика, вређање и ниподаштавање, појаве које су регистроване 1958. на аутопуту, могу се сматрати за блаже врсте кршења дисциплине у насељу. Иначе, казне за недисциплину биле су опомена, укор, строги укор и искључење.³¹ На изградњи аутопута 1960. било је озбиљнијих инцидената, а забележене су и две туче омладинаца. Опијање је била честа појава на акцијама, бар те 1960. године. Регистровано је да су поједини сељаци доносили акцијашима балоне са ракијом. За однос младића и девојака на акцијама се званично говорило да је „у реду“, али је на радној акцији 1960. године регистрована појава проститутки. До половине године 5–6 проститутки је одстрањено са акције, али је за неколико њих наведено да су на акцији „доведене у ред“.³² „Претерано голишање“ бригадисткиња, уочено у средњошколским и студентским бригадама на аутопуту 1949, приписивано је малограђанштину. Ни појава да младићи и девојке ноћу напуштају логор у паровима није промакла неопажено Главном штабу.³³ Једна од последица недисциплине на радним акцијама било је одстрањивање из бригаде. Само за прва три месеца 1960. са аутопута су искључена 164 омладинца, што је велики број и показатељ учесталих инцидената будући да током читаве 1958. године није било толико искључених. За ова три месеца опоменом и укором кажњено је 379 бригадира, укупно више од 500, тј. око 2,5% омладинаца који су до тада учествовали на акцији.³⁴

На омладинским радним акцијама учествовале су и омладинске бригаде из иностранства. На прузи Брчко–Бановићи било је 1.800 омладинаца из око 20 земаља. Посебно присни односи и пријатељство гајени су са албанском бригадом. У њој је било 14 неписмених омладинаца за које су организовани аналфабетски течајеви. Албански бригадири су имали хор који је научио југословенску химну, а похађали су часове српског језика и учили ћирилицу. Из овог времена сачувано је и потресно писмо албанске мајке упућено сину на изградњи пруге.³⁵ Позитиван утисак на домаћине оставила

³⁰ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 124, Послератне радне акције наше омладине, О радним акцијама; Исто, фасц. 32, V пленум ЦК НОЈ, 26. I 1960. АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 39, Седница Председништва ЦК Народне омладине Југославије, 8. јун 1960.

³¹ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 38, VI састанак Председништва ЦК НОЈ, 28. јун 1958.

³² АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 39, Седница Председништва ЦК Народне омладине Југославије, 8. јун 1960.

³³ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 152, Савезна радна акција Нови Београд 1949–1950.

³⁴ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 39, Седница Председништва ЦК Народне омладине Југославије, 8. јун 1960.

³⁵ Писмо почиње са „Једина мајчина душо“, а између осталог садржи и следеће: „Можда си тамо нашао хладан и празан гроб брата свога, сина мога, који погибе за слободу Југославије. Можда ће пруга проћи поред његова гроба. Покријте га без устезања, синови моји! Поврх капи његове крви, пролијте ваш зној, али никада сузе. И тада, мили мајчини синови, ископајте велики гроб за оне који су јуче копали за милионе и милионе малих гробова... Ако нађеш мајку оног комесара Југословена који погибе на истом мјесту са твојим

је и румунска бригада, која је научила неколико југословенских песама и саставила коло по угледу на козарачко, само на румунском језику. Спала је у ретку бригаду са задовољавајућом дисциплином. За групу од 490 омладинаца у августу је организована посета Јулијској крајини и они су том приликом обишли Ријеку, Сушак и Опатију. Ово путовање било је праћено митинзима, заставама Југославије, Мађарске, Пољске и Албаније, паралама на језицима свих земаља, партизанским маршевима, говорима команданата страних бригада, скандирањем „Правда Трсту, Трст Југославији“ и сарадњом са Југословенском армијом. Заједнички дух додатно је истакнут песмом коју је написао Радоња Вешовић, један од градитеља пруге. У песми је истакнуто присуство омладине из различитих земаља и клицано слободи, а против двоглавих аждаја и хијена које дижу „њушке“ у Грчкој, Истри и Индонезији где је „плуснула наша крв, а на гробљу браће још није израсла трава“.³⁶ Пругу Шамац–Сарајево градило је око 5.500 омладинаца из 40 земаља. Највећи број боравио је на прузи у јуну, јулу и августу. Отприлике сваки десети проглашен је за ударника. Највише је било Румуна (око 870), Тршћана, Француза, Британаца, Мађара, Чехословака, Данаца, Бугара, Албанаца, Југословена из Бугарске, грчких омладинаца из Буљкеса (око 200), Швеђана, Италијана, Пољака. Већином су били радници (40%), 28% студенти, а петина су биле девојке. Југословенске власти су се трудиле да у њиховој близини буду југословенске студентске бригаде како би се колико-толико премостиле језичке баријере и утицало на радни учинак страних бригада. У циљу пропаганде коришћени су албуми, проспекти, брошуре о трећем конгресу омладине, статуту омладине и савеза пионира, брошуре на страним језицима Министарства спољних послова и Дирекције за информације. Држана су предавања о народној демократији, ослободилачкој борби и стварању ФНРЈ, после чега би следила дискусија. Странци су изгледа највише били заинтересовани за овај вид упознавања са Југославијом, па им није било могуће обезбедити онолико предавача колико су тражили. Страни омладинци су провели неколико дана на одмору у Дубровнику и били су у посети Београду (посетили су градилиште фабрике у Железнику и Пионирску пругу). Бољем упознавању и дружењу са југословенском омладином доприносило је и учешће страних бригада на међународним такмичењима одржаним у Зеници у августу, на којима је учествовало 270 младића и девојака из иностранства.³⁷ У првој етапи изградње аутопута 1948–1950, радило је 2.300 омладинаца из 16 земаља света. Током 1948. на аутопуту су биле

братам, пољуби је мјесто мене и реци јој да скине црну мараму.“, АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Исто, фасц. 290, Иностране радне бригаде на изградњи Омладинске пруге Брчко–Бановићи.

³⁶ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Исто, фасц. 290, Извештај о раду одељења за иностране бригаде на изградњи Омладинске пруге 1946; Исто, фасц. 290, Омладинска пруга Брчко–Бановићи 1946; Исто, фасц. 290, Иностране радне бригаде на изградњи Омладинске пруге Брчко–Бановићи.

³⁷ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Исто, фасц. 190, Омладинска пруга Шамац–Сарајево 1947; Исто, Извештај о међународном спортом такмичењу на Омладинској прузи Шамац–Сарајево.

бригаде из Енглеске, Италије, Албаније, Југословена из Бугарске, југословенске мањине из Мађарске, Шведске, Либана, Скандинавије, Швајцарске, група Лужичких Срба, исељеника из Канаде и Америке итд. За Југословене је то била прилика да се упознају са људима других обичаја, навика и култура. За југословенска схватања били су то људи недовољне дисциплине (осим Лужичких Срба). Слободно време проводили су на приредбама, у посетама, на излетима и спортским манифестацијама. Практиковане су и вечере националних песама и плесова. Све у свему, најмање је било рада.³⁸

После сукоба са ИБ-ом, посебно током 1949, долазак иностраних бригада за Југославију је представљао вид пробијања изолације и „све загушљивије тмине лажи, подвала и клевета“. Тако је од 26. јуна до 9. септембра 1949. на аутопуту било 7 страних бригада (политичких емиграната из Бугарске „Христо Дотев“, „Бранко Бабић“ из зоне Б СТТ-а, група југословенских исељеника из Вестфалије „Макс Рајман“, бригада Француза и југословенских исељеника из Француске, група из Енглеске, група исељеника из Холандије, група исељеника из Белгије). Страних бригадира је било укупно 443 (од тога 98 девојака). По националности предјачили су Словенци (144), затим Бугари (78), Французи (72), Хрвати (60), Италијани (55), Енглези (13), Срби (10). Бригада „Христо Дотев“ је пет пута проглашена за ударну и једном похваљена, док је бригада „Бранко Бабић“ била три пута ударна и три пута похваљена. Остале бригаде добиле су на крају писано признање уз захвалност за боравак на аутопуту. Укупно је 121 омладинац из иностранства проглашен за ударника. Политички значај доласка ових бригада види се и из чињенице да је бригада бугарских емиграната формирана од емиграната који су после објављивања резолуције ИБ-а напустили Бугарску и прешли у Југославију, а бригаду је формирало Министарство унутрашњих послова Србије. Међутим, у бригади је било и оних који су били „реакционарно“ расположени према бугарским властима и пребегли у Југославију верујући у истинитост оптужби из резолуције, а било је и оних који су пребегли из криминалних разлога. Бригаду су стално обилазили представници МУП-а Србије, а припадницима УДБ-е посебно је скренута пажња на ову групу која је у Југославију дошла из „реакционарних“ и криминалних разлога, тим пре што су власти веровале да имају намеру да се преко Словеније пребаце на Запад. Бригада из СТТ-а, коју је формирао Окружни комитет КП СТТ у Копру, југословенским властима је деловала као „слабо организована маса састављена од људи са недовољним смислом за колективни живот и дисциплину“. Одражавала је утицај разноликих политичких струја које су постојале на територији са које је дошла, а одликовала је и склоност ка алкохолу дела бригадиста. Доста проблема било је са бригадом из Француске, јер су у њој били и Французи за које су југословенске власти сматрале да су дошли у Југославију из туристичких разлога – са

---

³⁸ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 124, Послератне радне акције наше омладине, О радним акцијама; Исто, фасц. 291, 1948, Аутопут Братство-јединство, Београд-Загреб.

изузетком 15 комуниста које је интересовало политичко стање и југословенских емиграната који су се у Француској осећали подређено. Групу југословенских исељеника из Вестфалије махом су чинили Словенци. За њу је процењено да су видљиви трагови васпитања у Хитлеровој Немачкој, али и утицај енглеских окупационих власти. Са скоро потпуно заборављеним матерњим језиком, што је била одлика и Југословена из Француске, као и начином понашања, ови омладинци су југословенским властима одавали утицак „скоро стопроцентног младог њемачког малограђанина који нема никаквог племенитог циља у животу, који је неборбен и потпуно аполитичан, егоистичан, без имало смисла за другарство и колективан живот и који у вину види једини излаз, једино средство за увесељавање и разоноду“. Уз све, постојао је латентан сукоб ових омладинаца са омладином из енглеске бригаде. Вестфалце је иритирало то што су се Енглези према њима односили игнорантски, називајући их Немцима и „лењим свињама“, док су Енглези били незадовољни великом буком коју су Вестфалци правили због које ни су могли да спавају.

Убеђивање у исправност југословенске политике, југословенског пута у социјализам и неистиност оптужби ИБ-а били су главни циљеви југословенске пропаганде међу страном омладином 1949. Ово тим пре што се из карактеристика које су о овим бригадама давали Југословени види да је у њима било мало оних који су дошли са позитивним ставом о Југославији и њеној политици. Вид пропаганде југословенских власти међу страним омладинцима била су и предавања. У њима су странци упознавани са спољном политиком Југославије, југословенским тумачењем резолуције ИБ-а, односа међу социјалистичким земљама итд. Странцима су у истом циљу приказивани филмови („Живјеће овај народ“, „Славица“, „Бесмртна младост“, „Смотра младости“ и други). Упркос сукобу са ИБ-ом давале су пројекције совјетских филмова. Странци су вођени у обилазак сељачких радних задруга, присуствовали су протестним митинзима због онемогућавања југословенској омладини да учествује на омладинском фестивалу у Будимпешти, а у сврху дружења коришћене су и логорске ватре. Страним омладинцима су дељене брошуре, књиге југословенских руководилаца (Брозове књиге са посветом), албуми и други материјал.

У погледу радног учинка, тешко би се могло рећи да су 1949. радови на аутопуту добили много присуством страних бригада. Мало је случајева да се нека бригада трудила да постигне добре резултате, као што је случај са енглеском.³⁹ Велики број бригада из иностранства градио је Студентски град у Загребу. Према једном списку током јула и августа било их је 36, са укупно 2.070 бригадиста, који су проводили месец дана на акцији од чега је трећина времена искоришћена за обилазак земље. Међу њима је било чак 15 бригада из Француске, од тога једна исељеничка. Вреди регистровати и по-

---

³⁹ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 124, Послератне радне акције наше омладине, О радним акцијама. Исто, фасц. 152, ЦК Народне омладине Југославије, Радне акције, 1949.

јаву грчке бригаде (избеглице). Колико се из извора може видети, општи утисак о њиховом смештају није био лош. Важан део боравка страних омладинаца био је обилазак земље (турнеје). Обилазили су Сарајево, Дубровник, Сплит, Ријеку, Постојну, Опатију, Љубљану. Бригадисти су у Загребу имали прилику да посете музеје, галерије и друге културне установе. На више од 100 предавања страниј омладини је говорено о друштвеном и државном уређењу, економији, југословенском виђењу сукоба са ИБ-ом, југословенској култури и уметности итд. Међутим, странцима ово није било довољно, па су скоро све француске бригаде инсистирале да посете затворе и логоре информбироваца. После доста натезања омогућено им је да посете затвор у Лепоглави, радни логор информбироваца у Новом код Ријеке и Лонско поље, за које су имали сазнање да се у њему налази концентрациони логор. Југословенске власти су на градилиштима запазиле појаву црне берзе код странаца (продаја сапуна, чарапа и друге робе по високим ценама).⁴⁰ На прузи Добој–Бања Лука учествовало је 1951. око 650 страних омладинаца, највише из Француске, Енглеске, Белгије, Норвешке и Америке. Политичка опредељења ових омладинаца била су веома различита. Југословени су групе француских омладинаца прилепили епитет „троцкистички“. Међу Енглезима било је доста чланова Лабуристичке омладинске лиге и Лабуристичке партије. Највише непријатеља Југословени су евидентирали у италијанским и немачким бригадама у којима је било отворених иступа против Југославије. Све у свему, југословенски став био је да је већина омладинаца дошла у Југославију из туристичких побуда. Иако је радни учинак ових бригада сматран добрим, остаје чињеница да се само за неколико њих могло рећи да ни су заостајале за најбољим југословенским бригадама.⁴¹

У другој етапи изградње аутопута (1958–1963) било је више од 1.500 омладинаца из 40 земаља (Аустралије, Аустрије, Алжира, Аргентине, Белгије, Бразила, Цејлона, Чилеа, Чехословачке, Данске, ДР Немачке, Енглеске, Француске, Гане, Гвинеје, Грчке, Холандије, Италије, Израела, Исланда, Јапана, Јемена, Камбоџе, Либања, Луксембурга, Марока, Малија, Мексика, Норвешке, Нигерије, Пољске, САД, СР Немачке, Швајцарске, Шведске, Финске, Тангањике, Тогоа, Уругваја, УАР). Југословенски аутопут постао је заједнички именитељ омладинаца са свих континената, из држава са различитим друштвеним и економским уређењем, из источног и западног блока, али и из несврстаног света. На деоници Љубљана–Загреб 1958. формирана је међународна бригада састављена од 109 омладинаца (12 ударника). У раду на градилишту посебно су се истакли Американци, Немци и Израелци. На стране омладинце деловано је предавањима, изложбом о животу и раду југословенске омладине, излетима (Ново Место, Долењске Топлице, Рога-

⁴⁰ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 298, Учешће страних бригада на радним акцијама; Исто, фасц. 295, 1950, Изградња Студентског града у Загребу III; Изградња Студентског града у Загребу I; Изградња Студентског града у Загребу II.

⁴¹ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 290, Омладинска пруга Бања Лука–Добој 1951.

шка Слатина, Кумровец, Љубљана, Постојна, Загреб), логорским ватрама, филмовима, прославом југословенских празника (22. и 27. јул), али и празника гостију (пољски и туниски празници).⁴²

Током јула 1959. на изградњи аутопута од Параћина до Ниша боравила је група страних омладинца смештена у Трупалама, у логору „Перо Поповић Ага“. Долазили су из 15 земаља света, а било их је између 140–200, највише из Пољске, Марока, Цејлона, УАР, Туниса и Израела. Дневно су радили шест сати, процењено је да сам рад није био тежак, али и да су ненавикнутост на физичке послове, промена климе и исхране утицали на то да један број бригадира изостаје са посла због болести и преморености. Устајало се у пола пет, следили су јутарња гимнастика, дизање заставе и смотра. Просечно је једва половина омладинаца присуствовала јутарњој гимнастичи. Проблема је било и са смотром приликом дизања заставе, јер су Западни Европљани и Африканци том приликом показивали недисциплину. Храна је сматрана добром, посебно ручак и вечера. Међутим, подела хране претворила се у политички проблем. Омладинци из УАР и Марока нису желели да у исто време буду у трпезарији са младима из Израела, па су домаћини имали доста мука да раздвоје Арапе и Израелце да би спречили инциденте. Југословени су приметили да Арапи понекад намерно остају дуже у мензи како би спречили Израелце да на време добију храну. За предавања која су Југословени организовали како би госте што боље упознали са својом земљом редовно и у пуном броју одазивали су се само Израелци, Немци и донекле Американци. Међутим, одзив на излете код свих био је стопостотан. Другарске вечери, изложбе слика и друге културне и просветне манифестације употпуњују слику о животу у насељу. О значају боравка међународних бригада у Југославији говори и то што су насеље посетили амбасадор Марока у Београду, амбасадори Израела у Београду и Софији, први секретар амбасаде Пољске у Београду, културни аташе амбасаде УАР у Београду и један број југословенских званичника.⁴³

Градњу аутопута у 1960. години помогло је око 200 омладинаца из више од 15 земаља, подељених у три бригаде, који су боравили у насељима Пуковац и Бели Брег.⁴⁴ Од 10. до 31. јула 1961. на аутопуту су радила 264 омладинаца из иностранства (у насељу „Иво Лола Рибар“ у Табановцима). Половину су чинили студенти, а 40% социјалистичка омладина. Радни учинак стране омладине био је слабији од домаће, а више пажње је поклањано упознавању са земљом него раду. Странци су посетили Скопље и обишли хидроенергетски систем у Маврову и фабрику порцелана у Титовом Велесу.

⁴² АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 124, Послератне радне акције наше омладине, О радним акцијама; Исто, фасц. 220, 1958.

⁴³ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 292, 1959, Извештај о раду на изградњи Аутопута; Исто, фасц. 293, 1962, Аутопут.

⁴⁴ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 292, 1961, Аутопут „Братство-јединство“. Исто, фасц. 293, 1962, Аутопут.

Доста времена посвећивано је предавањима и дискусијама. Страни и домаћи омладинци су размењивали мишљења о односу југословенске и западне омладине, социјализму и путевима борбе за остварење социјализма у свету, васпитању младих људи у социјализму и капитализму. Доста дискусија било је посвећено тада актуелним темама као што су биле Конференција не-сврстаних, једнопартијски и вишепартијски систем, нација, држава итд.⁴⁵ Током 1962. у логору „Иво Лола Рибар“ у Великој Плани боравила је група од 340 страних омладинаца. Југословенска пропаганда ширена је предавањима (о самоуправљању, омладини, Савезу студената итд.), а организован је курс српскохрватског језика за који се пријавила скоро трећина омладинаца. Предавања је пратила „живахна, понекад и бурна“ дискусија. За организаторе предавања, питања западних социјалдемократа која су алудирала на случај Ђилас, постављена после предавања Јосипа Ђерђе о спољној политици Југославије, била су провокативна и безобразна. Дружењу и упознавању земље доприносило је и учешће неколико страних солиста у емисији Радио Београда „Микрофон је ваш“, организовање заједничких вечери, посете манастирима Манасији и Раваници, излети итд.⁴⁶

Страна омладина која је радила на аутопуту 1963. била је смештена у насељу у Коларима и Малом Пожаревцу. Бројала је око 450 људи, представника 33 омладинске организације из 20 земаља. Њихов живот протичао је уз уобичајена предавања, излете (Смедерево), курс српскохрватског језика, спортска такмичења, филмове, прославе националних празника, организовање националних вечери. Радни учинак није био најбољи, а међу бољима биле су бригаде из ЧСР, Пољске, Источне и Западне Немачке, УАР и Израела. Због опијања и нередица искључено је пет чланова белгијске бригаде. У Коларима се спавало у шаторима (по десет људи), од којих су многи прокишњавали. Храна је била добра; 15 Мароканаца није јело свињско месо, док је за пет Индијаца спремана вегетаријанска храна. У насељу у Коларима постојали су пијаца и кантина, али је продавац у кантини редовно „пљачкао“ странце (једном Мароканцу је вратио 500 динара мање). У Коларима је постојао либералнији режим кретања и конзумирања алкохола, али под условом да се нико не сме вратити пијан у насеље, што није спречило „тројицу пубертетних Белгијанаца који су дошли или боље рећи које смо донели у насеље“. Један од највећих проблема био је пробудити бригадире у 4 сата ујутру, па су у ту сврху коришћени и „индијански методи“. Проблем је био и са онима који су показали „високу европску културу“ тиме што нису хтели да намештају кревете (Енглези, Данци, Белгијанци и Индијци).⁴⁷

⁴⁵ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 220, 1961.

⁴⁶ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 220, Међународни омладински покрет и Народна омладина Југославије у 1962; Исто, фасц. 293, 1962, Аутопут.

⁴⁷ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 294, 1963, Међународна бригада; Исто, фасц. 294, 1963, Извештаји о раду међународне омладинске радне бригаде Колари, Мали Пожаревац.

Како су странци видели свој боравак у Југославији? Неколико њихових сведочења углавном потврђују да на радним акцијама нису много радили, да су њихови домаћини настојали да на њих политички утичу, да су имали врло мало прилике да се упознају са југословенским друговима и да су о земљи највише сазнавали на излетима. Из 1947. сачувано је Југославији ненаклоњено сведочење једног Норвежанина који је на прузи Шамац–Сарајево био у норвешко-данској бригади.⁴⁸ Мање критичан према боравку и приликама у Југославији био је енглески студент, чије је импресије са изградње Студентског града у Загребу објавио *Манчестер гардијан*. Сведочио је о томе да су југословенски студенти радили много више од њих, веома похвално је говорио о гостопримству домаћина, храна је била најбоља која се тада могла добити у Југославији, уочио је присуство стране омладине из великог броја земаља света и велики ентузијазам са којим су млади Југословени приступали раду.⁴⁹ Из каснијих времена потиче сведочење једне Енглескиње, која је говорећи о акцији на аутопуту 1960. потврдила проблеме са дисциплином приликом јутарње смотре. Станцима су највише падале у очи ствари које су подсећале на војнички живот и дисциплину (жуто-мрке униформе, шорцеви, сокне и ципеле, подизање заставе, смотра, дисциплина при одласку на градилиште).⁵⁰

У целини гледано, у периоду 1946–1963. на југословенским омладинским радним акцијама боравило је најмање 14.000 омладинаца из иностранства.

Тешки услови рада, приличан број оболелих, смртни случајеви на југословенским радним акцијама давали су материјал пропаганди информбировских земаља против Југославије и њене власти. Током 1949. и 1950. „Титова банда“, клика „Тито-Ранковић“ нарочито је оптуживана за мучење омладине на радним акцијама, насилно мобилисање, а ликовано је над сла-

⁴⁸ Његово сведочење говори о томе да им није било дозвољено удаљавање од логора, да је међу становништвом било тешко наћи некога ко би знао страни језик, а непријатно изненађење представљала је и оскудица воде за пиће и да су за пиће морали да употребљавају воду коришћену за прање, а потом уз додатак хлора претворену у пијаћу воду. Због појаве тифуса морали су се вакцинисати, што је део бригадиста одбио. Наступ Југословена према странцима је био организован, сви су хвалили Тита и говорили о предностима југословенског система, АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 300, 1947, јануар–децембар.

⁴⁹ АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 302, Преглед иностране омладинске штампе, Београд, 1950, април–децембар.

⁵⁰ Са акције 1961. остало је запамћено да су се Пољаци показали као добри певачи и да је пољска песма „Хеј, Јулијана“ постала незванична химна градилишта, да су Тунижани певали уз мале добоше, Пољаци и Тунижани често одмеравали снаге на фудбалском терену, док су Англосаксонци практиковали мешавину фудбала и одбојке на одбојкашком терену. Са ове акције запамћена је посета Нишу и Лесковцу. Иако су предмет посета биле фабрике, сви су много више запазили собу пуну коктел бисквита и воћних сокова у Лесковцу. И овде је проблем била вода, па су се кроз логор прво проносиле вести да „нема воде“, а онда и гунђања „нема воде, нема рада“, АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 292, 1960, Аутопут Братство–јединство.

бијим одзивом. У пропаганди источноевропских медија било је много претеривања, али је чињеница да су многе наведене појаве постојале у Југославији, вероватно не у толикој мери. Било је туберкулозе, болести и зараза, смртних случајева, доста случајева да су на радне акције долазила деца, незадовољавајућег одзива омладине на акције, али вероватно не у толиком обиму и броју.⁵¹ О пружи Шамац–Сарајево слично је писала и западна штампа, али пре југословенског сукоба са ИБ-ом.⁵²

ЗАКЉУЧАК

У првим послератним годинама на омладинским радним акцијама владали су веома тешки услови рада и живота, радило се са мало механизације и искуства, често без пијаће воде, без довољно одеће и обуће, па је велики број омладинаца обољевао. Поуздано се може рећи да је на овим акцијама погинуло или умрло најмање 185 омладинаца. У бригадама су неговани културни, спортски и образовни живот. Неписмени омладинци су учили да читају и пишу (од 1946. до 1952. описмењено је око 70.000 младих људи), велики број омладинаца завршио је курсеве из индустријских и пољопривредних занимања, учествовао у спортским манифестацијама, присуствовао филмским пројекцијама, радио у културним секцијама, окупљао се око логорских ватри, део је читао књиге и штампу и водио личне дневнике. Југословенској омладини помагало је најмање 14.000 младића и девојака из целог света. Руководство југословенске омладинске организације организовало је за њих предавања о Југославији и њеном систему и спољној полити-

⁵¹ Радио Будимпешта је у јануару 1950. оптуживала југословенско руководство да југословенска омладина аутопут, омладинску пругу, Нови Београд плаћа „својом крвљу, својим здрављем“. Чињеницу да је било смртних случајева на омладинској пружи, ова радио станица је искористила да у јануару 1950. наведе број од 400 омладинаца који умрли и то многи од тифуса. Радио Будимпешта је наводио следеће: „На изградњи Новог Београд раде под контролом УДБЕ и војске политички затвореници сиромашни сељаци који нису могли да произведу све оно што је империјалистима било потребно и нашта Титова банда има апетит. Раде тамо и гину 14-то годишња и 16-то годишња деца, затим студенти који уместо да се припремају за свој позив носе камење, и цигле за такве грађевине које неће југословенским трудбеницима дати станове него титовцима палате по њиховим властитим плановима“, АЈ, ф. 114, ССОЈ, фасц. 302, Преглед иностране омладинске штампе, Београд, 27. јануар 1950.

⁵² Швајцарски лист *Basler Nachrichten* је у јуну 1947. такође писао о присилном одвођењу омладине на градилишта, услед чега у целој земљи владао страх и многе су породице биле у жалости. Лист је писао о лошој исхрани и болестима на пружи Шамац–Сарајево. Заједничко источним и западним медијима, првим после сукоба са ИБ-ом, а другим пре тога, јесте то што су за југословенске градитеље често употребљавали термин „деца“ а не „омладина“, за шта су добрим делом имали право. И једни и други су изградњи пруга и путева у Југославији давали стратешки значај у подељеном свету. Док су они са Истока у изградњи пруга и путева видели жељу да се после сукоба са ИБ-ом југословенска власт лакше повеже са западним снагама на северозападу и југу (Трст и Грчка), западна пропаганда је пре сукоба са ИБ-ом тврдила да је пруге у Босни пројектовао „југословенско-руски генералштаб“, АЈ, ф. 114, СООЈ, фасц. 300, 1947, април–децембар.

ци, излете, спортске и културне активности и дружења са југословенским вршњацима.